

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕВЕРБАЛІКИ: ПРОЦЕС І ЯВИЩЕ

Рецензія на монографію: *Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.*

DOI 10.31558/1815-3070.2020.39.15

УДК 81.42

Прагматичні тенденції поступу лінгвістичної науки зумовлюють формування й розвиток нових теорій і напрямів, пов'язаних із виявленням потенційних можливостей мови й ефективністю їхнього використання в комунікації. Ця теза суголосна з позицією А. Загнітка, який зазначає: «Сучасна лінгвістика все більше уваги приділяє пошуку відповіді на щонайактуальніші питання сьогодення: як співвідноситься мова і мислення, як витворюється та функціонує мовна картина світу, як мовно-когнітивна свідомість індивіда співвідноситься з мовною свідомістю колективу, загальнонаціональним мовно-когнітивним простором...».

Закономірно, що *комунікативна лінгвістика* як вектор такого розвитку охоплює питання вивчення процесів спілкування «живою» природною мовою з урахуванням фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та інших складників комунікації, закономірностей взаємодії мовних і позамовних засобів, специфіки організації мовного коду і в межах загальної *теорії комунікації* опосередковує й інтегрує зв'язки з іншими гуманітарними науками. Вивчення екстралінгвальних чинників дискурсу спрямовує науковий пошук у площину *невербальної комунікації* (НК), яка в такому ракурсі виявляє ознаки трансдисциплінарності, синтезуючи різноманітні знання й репрезентуючи їх на новому рівні, що загалом сприяє зародженню нових наукових напрямів чи наукових дисциплін.

Теорія НК спирається переважно на праці зарубіжних антропологів другої пол. ХХ ст. і розвивається, відповідно, у функційному річищі *комунікативістики* – науки, що досліджує рух інформаційних потоків комунікативної природи в міжособистісному, масовому й міжкультурному спілкуванні. Як складник *комунікативної лінгвістики* НК репрезентує взаємодію невербальної системи знаків з мовною системою. У цьому аспекті на сьогодні лінгвістика має досить ґрунтовний доробок і зарубіжних, і українських учених, але стрімкий розвиток та поліпарадигмальність сучасних наук зумовлюють утворення методологічних, термінологічних та інших лакун, відповідно – детермінують нові комплексні дослідження.

Монографія Т. Осіпової, яка нещодавно вийшла друком, присвячена актуальній і новій в українському мовознавстві проблемі, що стосується становлення й розвитку *теорії вітчизняної НК* та опису шляхів її омовлення. Авторка ретельно простежила процес розбудови методологічних засад НК крізь призму наукових концепцій О. Потебні, І. Франка, Л. Булаховського, Д. Овсянико-Ку-

ликовського, М. Йогансена, Ю. Шевельова, запропонувала авторську періодизацію формування *української теорії НК*, обґрунтувала методологічну базу, термінополе, систему параметрів дослідження НК з урахуванням міждисциплінарних тенденцій розвитку сучасної лінгвістики. Усе це надало змогу сформувати авторську концепцію репрезентації невербальної комунікації в усному й писемному мовленні українців («омовлення невербаліки»), а також виокремити відповідний підрозділ комунікативної лінгвістики – «Вербалізація невербаліки», який на когнітивному рівні репрезентує мовну й комунікативну компетентності мовця, що демонструє особистісний внесок докторантки в теорію невербальної комунікації.

Робота має чітку й умотивовану структуру: складається з передмови, підготовленої доктором філологічних наук, професором Т. Космедою, вступу, п'яти розділів, загальних висновків, резюме російською й англійською мовами, загального списку використаної літератури й джерел, предметного та іменного покажчиків. Окремі положення монографії ілюструють схеми й таблиці, що вдало унаочнюють теоретичні положення праці.

У першому розділі *«Дослідження проблематики невербальної комунікації в українському мовознавстві. Розбудова методологічних засад»* ґрунтовно розглянуто історію становлення теорії НК (з окресленням відповідної періодизації) та специфіку її опису в українському мовознавстві. Запропоновано дескрипцію особливостей інтерпретації НК відомими теоретиками українського мовознавства. Авторка переконана, що витoki теорії НК репрезентовані в системі поглядів О. Потебні, оскільки саме він окреслив значення невербаліки та паравербаліки в онтології мови, виробленні системи усталених образів, в основі яких актуалізація відповідної внутрішньої форми, заґрунтована на омовленні невербальних параметрів. Дослідниця наголошує, що виробленню початків метамови української невербаліки сприяв І. Франко. Саме він заклав основи невербальної дискурсивної практики, лексикографування мовних одиниць комунікативного змісту задовго до «прагматичної епохи» у світовому мовознавстві.

Визначаючи роль учнів О. Потебні (Д. Овсянико-Куликовського, М. Йогансена), які вагомо збагатили термінологічне поле НК, розширили сферу емпіричних досліджень, зробили конкретний внесок у формування метамови НК, Т. Осіпова позиціонує теоретичні постулати Л. Булаховського, пов'язані із з'ясуванням сутності НК, зокрема її зв'язок із комунікацією вербальною, лінгвістичний статус, типи та функції деяких невербальних засобів. Також уперше розглянуто лінгвістично-мемуарну спадщину Ю. Шевельова (Шереха) під кутом зору теорії НК, що, як виявилось, висвітлює нові предмети когнітивного інструментарію. У цьому ж розділі докладно описано подвійний модус комунікації та систему параметрів дослідження НК, її метамову. Єдність *вербального й невербального* складників комунікативної лінгвістики як відповідних типів комунікативної взаємодії заґрунтована на понятті *комунікативна компетенція*, що є ключем декодування задуму мовця, вкладеного в повідомлення. Зважаючи на семіотичну природу НК, ключову роль невербаліки у формуванні дискурсу, авторка пропонує сміливу концепцію вдосконалення структури КЛІ унаслідок її

розширення третім типом взаємодії – *вербалізацією невербаліки* – засобом знакового опосередкування свідомості людини, що визначається, з одного боку, мовною, а з іншого – комунікативною компетенцією. Дослідниця вмотивовує статус виокремленого розділу як *процесу* «подвійного кодування», породження нових смислів, переходу від особистісних смислів адресата до їхнього втілення в значення одиниць мовного коду і як *явища* – синкретичного напрямку КЛ, самостійного розділу, що має відповідні мету, завдання, метамову, фіксується мовними одиницями різних рівнів. Діахронічний огляд дослідження теорії НК подано в цьому розділі досить переконливо й розлого. Зауважмо однак, що варто було згадати праці (насамперед підручники з комунікативної лінгвістики), які з'явилися в сучасному українському мовознавстві, у яких хоча б частково розглянуто теорію НК.

Другий розділ *«Класифікаційні параметри НК і процес вербалізації невербаліки. Практика лексикографування НК»* присвячений докладній характеристиці основних параметрів НК. Відрадно, що тут показано, як відбувається процес вербалізації невербаліки засобами різних рівнів мовної системи, представлено лінгвокреативність українців у творенні власних назв з актуалізацією параметрів невербаліки, вивчено вітчизняний і зарубіжний досвід лексикографування невербаліки й запропоновано концепцію словника невербальних засобів української лінгвокультури.

Третій розділ *«Можливості відтворення НК в українському писемному мовленні, аспекти та методика опису»* містить важливу інформацію про способи відтворення невербаліки в українському писемному мовленні, які ґрунтуються на принципах експліцитності й імпліцитності. Такий підхід сприяв формуванню відповідної типології контекстів, що надають можливість здійснити розкодування комунікативної інформації крізь призму омовлення невербаліки. Цікавим видається проєктування НК у сферу лінгвопоетики, наслідком чого стає виокремлення одного з аспектів теорії і практики «Вербалізації невербаліки» – орнаментальної невербаліки, вихідним матеріалом лінгвопоетичного дослідження якої слугують ті вияви внутрішньої форми мови, що, потрапляючи в поетичний текст, стають важливим складником художньої внутрішньої форми. А це значить, що метод лінгвопоетичного дослідження передбачає аналіз усієї сукупності лінгвістичних засобів фонетичного, лексичного, граматичного, стилістичного характеру, що використовуються в художньому тексті і визначають його унікальність, неповторність.

Четвертий розділ *«Своєрідність омовлення невербаліки в різних типах дискурсивної практики українців»* надає змогу простежити лінгвокреативність в омовленні невербаліки, що виявляється в усній народній творчості (пареміях, народних піснях), а також у художніх текстах майстрів красного письменства (таких, як Т. Шевченко, І. Франко, С. Руданський, М. Коцюбинський, В. Симоненко, Л. Костенко, М. Вінграновський, Ю. Андрухович, Л. Дереш) й у сучасному публіцистичному мовленні, де з'являються нові засоби вербалізації невербаліки. Усе ж вважаємо, що авторка повинна була надати мотивацію, чому для

опису специфіки вербалізації невербаліки обрала саме названих письменників. Така згадка увиразнила б концепцію дослідження.

П'ятий розділ *«Лінгвоперсонологія: невербальна компетенція мовної особистості та методика її опису»* логічно узагальнює попередній. Саме у завершальному розділі дослідження уведено термін «невербальна компетенція» як такий, що доповнює теорію лінгвоперсонології, відповідно характеризує вишукану мовну особистість. Авторка подає зразки опису вишуканих мовних особистостей на прикладах відомих особистостей різних епох – І. Франка й Л. Лисиченко, послідовно репрезентуючи методику опису невербальної компетенції мовної особистості. Хоч, як видається, варто було більш ретельно обрати різні типи мовної особистості для опису їхньої невербальної компетенції з урахуванням системи соціологічних чинників, зокрема гендерного, а також часових та просторових параметрів. Тоді можна було б зробити більш ґрунтовні висновки.

У цьому ж розділі Т. Осіпова репрезентує власний досвід щодо викладу матеріалу з проблематики невербальної комунікації у вишівських підручниках для іноземних студентів, пропонує систему вправ, довідковий матеріал, що також показує нові можливості авторської теорії в практиці викладання української мови (як іноземної зокрема). Отже, теорія мала належну апробацію.

У висновках логічно підсумовано напрацьоване, підтверджено висунуту гіпотезу. Узагальнення увиразнюють доробок авторки: вперше на широкому дискурсивному тлі всебічно репрезентовано основи національної невербальної комунікації й описано практику вербалізації відповідних невербальних знаків національної лінгвокультури. У результаті відкрито новий напрям лінгвістики.

Переконані, що монографія Т. Осіпової зацікавить широке коло читачів (фахівців з комунікативної лінгвістики, психологів, соціологів, політологів, етнологів, культурологів та ін.), оскільки розкриває таємниці вербалізації невербаліки, спонукає до нових пошуків на безмежному полі прагматики.

Любов Струганець